

*a dete kakor v gnezdju ptič
se nasmehnilo je v globokem spanju,
in tujčev plahi je pogled
poletel nanj, podoben lahnemu pihljanju.*

*»Ste od daleč prišli?« — »»Od daleč, da,
in daleč cilj je moj v daljavi.
Šel sem in s sabo nosim lek,
ki mnoge naj ljudi ozdravi.««*

*A ko slovo je vzel in k vratom šel,
se ženi zdelo je, da tujec rase,
a Jožef vdano je dejal:
»Nikar odtod — pazite nase!«*

*Strupen je mraz — bi še dodal,
a je umolknil, ko mu zablestelo
iz tme je tujčevo obličje
in ga v polnoč in mraz je vzelo.*

*Obema je bilo, kot da odšla sta ž njim
v vihar in sneg ozdravljat vse ljudi.
»Kam šel je siromak?« — »»Ne vem,««
ji šepne in se skloni k nji.*

*»»Kako bi vedela midva,
kedar obišče te, kar ni, Marija?
Kako naj vem, zakaj nebo je bliže
kot to, kar te na zemlji tu ubija?««*

(Prevedel Mile Klopčič.)

NARODNOSTNO STANJE V JULIJSKI KRAJINI IN BENEŠKI SLOVENIJI V LETU 1921*

OSKAR ŠAVLI

Geografsko-politični uvod.

Geografska lega je usoda«, pravi nemški geograf H. Lautensach in misli pri tem predvsem na Nemčijo. Marsikdo se bo obregnil ob to geografsko ozkosrčnost. Vendar, če bo dobro premislil, ne bo smel izraženi misli preveč zameriti, in še več, kmalu bo priznal, da tiči v zgornjem izreku celo precej resnice, da ima torej geografska lega v določenem sistemu, v določenem časovnem okviru zares precejšen pomen. Seveda,

* Za boljše razumevanje te študije, ki bo izhajala dalj časa, priporočamo etnografsko karto Julijske Krajine in Beneške Slovenije, ki je izšla lani v založbi publicističnega odseka Zveze emigrantskih združenj v Beogradu in se prodaja v vseh knjigarnah.

z napredkom tehnike, z napredkom v hitrosti in obsegu prometnih sredstev pada vrednost geografske lege, toda — današnje stanje je v veliki meri produkt prejšnjih stoletij. Nič ni večnega, vse se izpreminja, »vse teče«, tudi geografska lega!

Jadransko morje se po svojevrstni podolgovati obliki ostro loči od ostalih morij Sredozemlja. Apeninska in dalmatinska obala potekata vzporedno, ne posebno oddaljeni druga od druge. Le prečesti so bili zato v zgodovini stiki med obema obalama. Prednost pa je moral imeti in jo je tudi v resnici imel tisti del, kjer se obe obali zlijeta v eno, kjer prehaja apeninski trup v balkanskega. In naša Julijska Krajina leži ob tem kočljivem delu Jadrana, tam, kjer se morje najgloblje zajeda v celino, tam, kjer se stikata slovanski vzhod ter romanski zapad in kjer se nemška srednja Evropa najbolj približa »oknu« v mediteranski svet. Razni narodi, razne kulture trčijo skupaj na tem majhnem koščku evropske zemlje in tako ni čudno, da se je povzpел H. Hochholzer do nekoliko nenavadne trditve, da predstavlja Julijska Krajina posebno kulturno področje, da ne rečem celo kulturno enoto, ki jo prav ta narodna in kulturna mnogovrstnost loči kot predel zase od sorodnih in obenem tako nesorodnih predelov. Mi bomo previdno in skeptično počakali ter se temu morfološkemu diktatu ne bomo podredili. Izluščili pa bomo iz njega pozitivno jedro: Julijska Krajina je proti jugu edina mogoča prehodna zona med Alpami in Sredozemskim morjem, je torej evropska prehodna pokrajina, mejna zemlja prvega reda. Tu so se vedno križala politična hotenja štirih prirodnih predelov, Balkana in Srednje Evrope, Apeninskega polotoka in Jadranskega morja, tukaj in na sosednem slovanskem ozemlju so se ti prirodni in politični činitelji stikali.

Že pri prvem pogledu na reliefno karto nam pade v oči dualizem Julijske Krajine. Na eni strani njen pretežno slovenski del, solnčna Goriška, kraške planote severno od Čičarije, na drugi strani njen pretežno hrvaški del, Istra, zaprta po gorskih vrstah na severu in severovzhodu, osamela in krševita.

Jadransko morje je igralo v življenju obalnih prebivalcev skoro vedno večjo vlogo kot njegovo kontinentalno ozadje; to trditev smemo razširiti tudi na njegov najsevernejši, globoko v celino se zajedajoči del, Kvarner in Tržaški zaliv, kjer zadenemo že po kratkem in ozkem pasu mediteranske pokrajine ob srednjeevropski podnebni predel.

Tudi Istro je morje skoro vedno bolj vezalo kot ločilo in gorska vrsta na severu in severovzhodu se je le prečesto izkazala za večjo pregrado proti ostalemu svetu. Po morju so prišli Rimljani in Benečani in morje je ohranilo italijanski vpliv do naših dni. Vendar pa višine niso bile tako neprehodne, da tudi preko njih ne bi vdrle dinamične celinske sile v osrčje Istre in proti morju. Večkrat v zgodovini je prišlo do spopada in borb med celinskim in morskim elementom na istrskih tleh.

Istra je predel zase, geografska enota, strogo ločena od ostalega sveta, tako proti beneški kakor proti sosedni hrvaški obali. Geografska lega Istre, majhnega polotoka, ki osamljeno moli v Jadransko morje, je povzročila, da se v njej nikdar ni mogel dovolj trdno zasidrati celinski Habsburžan, pa tudi Benečan ne. Pa tudi sama je premajhna, preveč

osamljena se preriva skozi stoletja, predaleč, dasi tako blizu prometu in bogastvu je, da bi se kdaj zarodile v njej sile, ki bi jo uveljavile pred svetom in ustvarile iz nje bolj homogeno, v sebi utemeljeno in močno enoto. Čeprav se istrske doline odpirajo proti morju, ne zbira in ne usmerja nobena važnejših prometnih poti, ker so ustja rek večinoma zamočvirjena. Istri manjka središča, manjka ji vodečega elementa, ki bi jo mogel dvigniti iz krajevne neznatnosti in ki bi jo povedel v zgodovino. Pač pa so v okviru polotoka samega zarodile podzemeljske in izpodnebne sile majhen dualizem, ki deli Istro v višje, proti vzhodu pomaknjene predele in nižinski pas na zapadu in jugu.

Drugačno usodo je krojila geografska lega slovenskemu primorju in njegovemu zaledju. Izrastki Alp in kraških planot dinarskega sistema tvorijo prirodno mejo proti izginjajoči furlanski nižini na zapadu, preveliko oviro, da bi nižina kdaj odločilno nadvladala brda in gore na vzhodu, zlasti če je stalo za temi močno politično zaledje. Na drugi strani pa ta brda, te planote, te gore nikoli niso mogle biti dovolj trdno povezane s slovenskim ozadjem, kajti ne smemo pozabiti, da teče tod glavno razvodje med Jadranskim in Črnim morjem, moment, ki pride v južnem kraško-dinarskem delu sicer le malo do veljave, ki pa stopi toliko bolj v ospredje v severnem alpskem predelu. Visoki, težko prehodni masiv Julijskih Alp ustvarja oviro, ki loči Posavje od Posočja, prirodno osnovo za nastanek meje med dvema pokrajinskima enotama, ki tod tudi v resnici teče. Kot Julijske Alpe na vzhodu, tako ustvarjajo tudi Karnske Alpe na severu pogoje za ločitev v istem smislu, saj ločijo Koroško od Goriške, srednjo Evropo od južne. Ves predel zapadno od Julijskih in južno od Karnskih Alp gravitira z vsemi svojimi rečicami, dolinami in dolinicami, v vsem, k Soči in s Sočo na jug, proti morju. Poudariti pa moramo zopet zlasti na tem mestu, da se je danes, v dobi modernih prometnih sredstev, geografski položaj Goriške v marsičem spremenil in da ta moment oddaleč ne igra več tiste vloge kot svoje dni.

Potemtakem je dala priroda sama osnovo za nastanek precej samostojne in v nekih pogledih kolikor toliko v sebi utemeljene pokrajinske enote — Goriške v širšem pomenu besede. Ta enota se je pokazala v zgodovini preslabotno, da bi iz svojih moči nadaljevala prodiranje na zapad, v ravnino. Le tam, kjer se nižina globlje zajeda v alpsko-dinarsko gmoto, jo je strl pritisk gora in kraških planot. Tako je ob součinkovanju geografskih in kot bomo videli tudi historičnih činiteljev nastala ob prehodu v ravnino etnografska črta stalnica, ki je kljubovala stoletjem do današnjega dne.

Zgodovina slovenske in hrvatske poselitve.

Narode, njih kulturo, njih jezik, so ustvarjali in oblikovali faktorji, ki jih danes morda več ni, ali ki vsaj ne igrajo več važnejše vloge. Posezimo torej nekoliko v zgodovino, da spoznamo te činitelje, ki so poleg prirodno-geografskih vplivali na demografsko in etnografsko zgradbo naše Primorske. Spoznali bomo, da so se, v velikih obrisih seveda, historični, torej tudi etnografski činitelji razvijali v skladu s prirodno-geografskimi osnovami današnje Julijske Krajine, da so v

veliki meri vplivali na strukturo in način slovanske poselitve, da so torej ustvarili na eni strani hrvatsko, z romanskim elementom močno pomešano in narodno precej nezavedno Istro, na drugi strani pa skoraj kompaktno s Slovenci poseljene in narodno zelo zavedne predele severno od tod.

Poselitev Istre sega v najstarejšo dobo, v dobo jamskega človeka, ki so mu kraške votline nudile pripravno bivališče v boju za obstanek; številna najdišča to dokazujejo. Sicer nam je prazgodovina Istre malo znana, gotovo je le, da je bilo prazgodovinsko prebivalstvo v rimski dobi romanizirano. Vpadi barbarov in kolonizacije v novem veku so istrske etnografske razmere močno spremenili in komplicirali. Ni bilo torej težko prikazati Istro tako, kot v resnici ni bila, saj je tudi imela vsaj v novejši dobi slovansko večino, pa italijanske zgodovinarje in opisovalce.

Najstarejši znani prebivalci Istre so bili Histri in Liburni; severno od njih, okoli Jadranskega morja, so prebivali Veneti, dočim so na severovzhodu »pasli svoje črede«¹ Karni ali pa Japidi. Proti koncu 5. stoletja so pritisnili s severa galski Kelti, ki so se zasidrali vsaj v severnem delu polotoka. V 2. stoletju pred našim štetjem so zagospodovali končno Rimljani in z njimi se je začela romanizacija polotoka, predvsem v obmorskih in sploh lažje dostopnih predelih. Že vstane dualizem Istre v jasnih obrisih pred nami, razlika med hribovito, siromašno, zaostalo notranjostjo in bogato, kulturno, napredno obalo, razlika, ki se vleče skozi vso zgodovino kršne Istre. Razlika, ki je za vsa bodoča stoletja vtisnila velikemu delu istrskih Slovencev in Hrvatov v odnosu do Romanov pečat zaostalosti, barbarstva in hlapčevstva.

V prvih obdobjih preseljevanja narodov pomembnost Istre ni padla, celo narasla je zaradi bližine bizantinskega upravnega središča Ravene. S propadanjem le-te pa je zadela tudi Istro zla usoda propadlih rimskih provinc: nazadovati je začel promet, z njim gospodarstvo, blagostanje in kultura. Mediteranska razgibanost je presedlala na dotedaj nedotaknjeno Čičarijo in Učko, ob in čez katero so začeli butati valovi barbarskih ljudstev. V začetku 7. stoletja so se pojavili na severnih mejah istrskega trikotnika naši predniki, malo pozneje pa so začeli siliti z vzhoda v deželo Hrvati, ki so posedli deželo severno od Čepiškega jezera ter kvarnerske otoke, odkoder so se polagoma širili proti jugu in zapadu. Eni kot drugi, pastirski rodovi, so pustošili notranjost Istre, spreminjali polja v pašnike in potisnili Istro za mnogo kulturnih stopenj niže. Romansko prebivalstvo je zbežalo v utrjena obmorska mesta in v njih bližino, kjer je vztrajalo do naših dni.

Proti koncu 8. stoletja so si podvrgli Istro Franki; z njimi se je začel širiti in zajedati v deželo fevdalizem. Stara rimska uprava se je ohranila le ob morski obali, ki se je v obrambi pred vedno bolj slovansko in predvsem vedno bolj fevdalno notranjostjo oprla na Benetke, na mladega, a močnega in sorodnega soseda na bližnjih lagunah. Stara Istra je novo preizkušnjo prenesla; ob obali, zlasti na zapadu in v nižinskih predelih so se vsidrle Benetke in z njimi romanska mestna kultura, notranjost pa je razkrojil fevdalizem, ki so ga nosili potrpežljivi hrbti slovenskih

in hrvatskih kmetov in pastirjev. Mogočni fevdalni dinasti, v poznejši dobi zlasti Habsburžani, so često ravno na istrskih tleh križali svoje meče, prepirali in klali so se med seboj za posamezne kose siromašne kraške zemlje in jo poleg tega še pridno izžemali. Na obali so sekundirale Benetke s politiko previdnega, mirnega in izdatnega izžemanja, jemale so in nič dajale.

Bolj kot kdaj siromašna je stopila Istra v novi vek. S seboj je prinesla stare probleme, stare rane, ki so se jim pridružile še nove. Kužne bolezni, ki so se zaradi splošnega propadanja zelo razpasle, so pustošile zlasti gosto naseljena obalna mesta in naselja, gospodarstvo je propadalo ali vsaj stagniralo; od nikoder vzgona za nov polet. Benečani in Habsburžani so s strahom opazovali ta neprijetni razvoj; propadale so jim produktivne delovne sile, z njimi pa tudi dohodki. Tako so začele zlasti bolj podjetne Benetke s kolonizacijo siromašnih in opustelih istrskih predelov. Najprej so poizkusile s produktivnejšo panogo, s poljedelstvom, z italijanskimi kmeti, toda malarija, ki se je vgnezdila po zanemarjenih nižinah, in nepovoljne gospodarske razmere so preprečile to »domoljubno nakano«. Tako so se Benečani končno zatekli k Uskokom, začeli so naseljevati Istro s pisano zbirko pastirskih, pretežno slovanskih plemen iz obmejnih iz nemirnih balkanskih predelov.

To »preseljevanje narodov« je zelo ojačilo slovanski element, ki je imel v začetku druge polovice 17. stoletja ves vzhod in vso notranjo Istro v svojih rokah, pa tudi na zapadu, proti obali, so se številne slovanske vasi, številne slovanske kmetije vrinile med razredčene Romane, izogibajoč se pri tem večjih naselbin. V stoletju pred propadom beneške republike se je gospodarski položaj zopet izboljšal, z njim pa tudi romanske pozicije. Sploh je za etnografski razvoj v Istri značilno to menjavanje gospodarskih konjunktur in depresij; kultura mest in polj je imela izrazito romanski karakter, slovansko prebivalstvo se je bavilo večinoma z živinorejo. Gospodarski napredek, to je bolj intenzivno gospodarstvo, to je krčenje gozda in predvsem pašnikov in travnikov, je asimilacija slovenskih in hrvatskih pastirjev; gospodarska depresija, to je bolj ekstenzivno gospodarstvo, širjenje pašnikov in travnikov na račun polj, umik romanskih kmetov pred slovanskimi pastirji. Po propadu lagunske republike je prišla tudi beneška Istra, s kratkim presledkom za časa Francozov, v sestav habsburške monarhije. Toda prekletstvo geografske lege jo je še dalje pritiskalo k tlom, četudi sta se ji ob bokih začela razvijati Reka in Trst, na skrajnem južnem koncu, nekako izven Istre celo Pulj. Celo propadati je začela zopet, saj je zemljiška renta v desetletjih pred vojno ponovno padala, skromnejši slovanski element je začel zopet napredovati na škodo italijanskega. Pa tudi drugače so se italijanske pozicije nevarno zamajale. V urbanskih naseljih so se začeli pojavljati slovanski intelektualci, hrvatsko in slovensko meščanstvo, objektivni nosilec nacionalne misli; narodni preporod je zajel polagoma tudi istrsko vas, pozno sicer, pa vendar uspešno; le žal, da je vojna in poveljna doba tako brutalno prekinila ta prirodni razvoj.

Take so bile metamorfoze njenega razvoja in tak je bil položaj Istre,

ko je stopila z italijansko okupacijo v novo razdobje svojega razvoja. Kateri in kakšni pa so bili historični činitelji, ki so vplivali na naselitev Slovencev in ustvarili ter oblikovali slovensko mejo na zapadu? Ali ne kaže že površen pogled na etnografsko karto, da so ti činitelji razvijali narodnostne razmere na slovenskem ozemlju v drugačno smer?

Za predzgodovinsko in rimsko dobo moremo reči za ta del Julijske Krajine približno isto kot za Istro; važno je, da je bil ves slovenski predel Julijske Krajine ob prehodu v srednji vek popolnoma romaniziran. V dobi selitev sta tvorila Posočje in Kras prehodno ozemlje, skozi katero so barbarska plemena vdiral v Italijo. Predzadnji so bili Langobardi, ki so nekaj časa celo gospodarili nad velikim delom slovenske zemlje, kot zadnji so se pa pojavili ob prelomu 6. v 7. stoletje Slovenci, vendar ne sami, temveč večinoma v zvezi z Obri, s katerih pomočjo so tudi naselili današnje slovansko primorje. M. Kos razlikuje šest glavnih tokov, ki so poselili naše dežele. Za nas prihajata v poštev dva: dolenjsko-kraški in posavsko-gorenjsko-obsoški tok. Privedla sta Slovence na tržaški Kras, ustavila sta se na zapadu ob langobardski vojaški granici, ob črti, kjer se stikajo skrajni izrastki Alp in Krasa s Furlansko ravnino, prišumela sta v dolino zgornje Soče in se povzpela na furlanske gore v čedadskem in tarčentskem zaledju; v istrsko Primorje so Slovenci prodrli šele dve sto let potem, ko so se že ustalili na visokem Krasu.

Bizantinska Istra, takrat je obsegala tudi tržaški Kras, je prišla 788. leta Frankom v roke; konec 8. stoletja so prišli pod nje tudi ostali Slovenci. Pokrajino ob Soči in Vipavi, vse do razvodja v Julijskih Alpah in na Hrušici, si je prilastila najprej Furlanska Krajina, pozneje pa mejna grofija Furlanska; z njo vred je prišla pod konec 11. stoletja pod svetno oblast oglejskega patriarha. Od druge polovice 12. stoletja so se pričeli uveljavljati v teh krajih goriški grofje; od druge polovice 15. stoletja so že prevladovali. Kot zadnji so se pojavili naši znanci Habsburžani, ki so začeli vztrajno in dosledno rušiti oglejsko-goriško ter beneško pregrado ob Kvarneru, na Krasu, v Istri in Furlaniji. Svoj cilj je ta skrajno brezobzirna družina do konca 16. stoletja tudi dosegla, zavladovala je nad Goriško in Krasom. Skoraj vsi Slovenci smo bili tako združeni v zametku habsburške, pozneje tako mogočne politične tvorbe. Le del slovenskega ozemlja, hribovita pokrajina med Tarčentom in Čedadom, pozneje so ji vzdeli ime Beneška Slovenija, je prišel pod Benetke. S propadom republike sv. Marka je prišla tudi ta slovenska veja pod Avstrijo; toda pri plebiscitu 1866. leta so se beneški Slovenci izrekli za Italijo oziroma boljše, za Benetke.

Kaj pa razvoj slovenskih narodnostnih meja? Ali smo se tudi na Primorskem tako slabo odrezali kot na koroških in štajerskih mejah?

V Furlaniji so se Slovenci razširili preko mejnih črt, ki so jih dosegli že v prvih stoletjih po naselitvi. Od 10. stoletja dalje je pritiskal na ravno Furlanijo in jo naseljeval močan tok slovenskega kmetskega prebivalstva, napram kateremu je kazal furlanski kmet le majhno odporno silo — redek slučaj v zgodovini umikanja in porazov. Kot v Istri so tudi te kmete klicali v deželo in jih naseljevali fevdalni gospodje radi obnove gospodarskega stanja. Med Sočo in Taljamentom, pa še čez, je vzrastla

tako vrsta slovenskih vasi, od katerih nekatere s svojimi imeni še danes spominjajo na nekdanje stanovalce. Vendar, nesklenjene in ločene od glavnega narodnega telesa, te slovenske kolonije niso vzdržale sredi romanskega življa; najpozneje v srednjem veku so propadle in stalna ter sklenjena slovenska narodnostna meja se je pomaknila na črto, ki jo je usoda že od vseh početkov namenila Slovencem, in kjer poteka še danes, to je: ob robu med izrastki Krasa ter Alp po eni in furlansko nižino po drugi strani. Slovenci teritorijalno torej napram svojemu furlanskemu sosedu nismo mnogo izgubili. Propadle so sicer slovenske vasi v Furlanski nižini, raztresene med romanskimi naselbinami, propadli so tudi redki slovenski kraji v dolini Bele med Možacem in Pontabljem ter v nekaterih stranskih dolinah, toda glavna meja med slovenstvom in romanstvom ob vratih v Italijo se je obdržala. Slovenci kažemo tod aktivno vztrajanje, v gorah in brdih nad Huminom, Tarčentom, Fojdo, Čedadom in Krminom se trdno držimo.

Nam v škodo pa se je razvijala narodnostna meja v Kanalski dolini; tukaj smo zadeli ob nemške doseljence in tem nasproti smo kazali Slovenci vedno majhno odporno silo. Spodnji del Kanalske doline je spadal pod oglejskega patriarha in redke slovenske vasi pod Pontabljem so zatorej že v srednjem veku, ko je na ozemlju oglejskega patriarhata čimdalje bolj rasel vpliv Benečanov, izginile v tujem morju, le Ravenca (Rezija) je ostala slovenska. Zgornji del Kanalske doline, domena bamberskega škofa, je pa do danes ohranil svoje slovensko prebivalstvo, kajpak z močnim dotokom nemških in italijanskih doseljenцев. Naselitev Furlanov v Trbižu in Naborjetu, ki sega tja v 14. stoletje, nikoli ni imela značaja romanizacije, temveč le romanske kolonizacije. Šele pozni srednji vek, pritok številnih romanskih doseljenцев, je pretrgal dotlej sklenjeno slovensko naselbinsko ozemlje v Kanalski dolini od Pontablja navzgor in ustvaril skupaj z nemškim pritokom za te kraje še danes tako značilno mešanico narodov.

Na jugu smo Slovenci tudi po naselitvi še vedno napredovali na račun avtohtonega romanskega prebivalstva, pač edini primer v slovenski zgodovini. Istrsko Primorje je dobilo svoje slovensko prebivalstvo namreč šele dve sto let potem, ko smo Slovenci že sedeli na visokem Krasu. Tu so bili fevdalni gospodje dobri duh pozitivnega premikanja slovenskih narodnostnih meja. S Franki je začela državna oblast na vse načine pospeševati doseljevanje Slovencev v puste istrske predele. Seveda se je romansko prebivalstvo slovenskih vsiljivcev in vsiljenцев na vse kriplje otepalo, toda »višji interesi« so šli preko lokalnih »nergačev«. Okoli l. 800. so prodirali naši predniki preko prehodov, ki vodijo iz okolice Rodika in Korine v miljsko-kopersko zaledje, naselili so proti jugu rodovitno ozemlje ob obeh straneh ceste, ki pelje v Buzet, trčili pa ob njej na kolonizacijo Hrvatov, ki so se od Buzeta pomikali proti severu.

Pomudimo se sedaj še nekoliko pri glavnih mestih v Julijski Krajini, predvsem pri historiatu njihovega etnografskega razvoja, da se bomo tako lažje vživeli v povojno stanje, kar je potrebno, saj se zlasti v obmejnih mestih demografski in etnografski razvoj usmerja često v pravcih, ki se z razvojem na deželi ne dajo vzporediti. To pravilo je igralo na

slovenskem in hrvatskem ozemlju vedno važno vlogo, ker se je rekrutiralo prebivalstvo srednjeveških in tudi novoveških mest v veliki meri iz nemških in romanskih doseljencev, ali pa je vsaj stalo pod njihovim kulturnim vplivom. Slovenska kultura v srednjem, pa tudi v dobrem delu novega veka je bila izrazito kmečko-fevdalnega značaja in zato ni mogla asimilirati prebivalstva slovenskih mest. Tako so imela vsa ta mesta vsaj močno italijansko ali nemško manjšino, če že ne večine. Pravilno je torej, da si jih ogledamo v njihovi objektivni historični funkciji, ločena od okolice, sama zase.

»Slovenska vas« Gorica, tako se je še leta 1001. imenovala, je s prihodom in oblastjo goriških grofov vsesala mnogo neslovenskega elementa, nemškega in romanskega, toda s širjenjem naselbine ob Soči tudi slovenskega iz bližnje goriške okolice, v 14. in 15. stoletju tudi iz Kranjske. Nemški dotok so pospeševali predvsem goriški grofje, politični gospodarji Gorice v srednjem veku, romanski dotok pa se je povečal zlasti od 13. stoletja naprej, ko so se v kraju začeli naseljevati romanski plemiči, pa tudi obrtniki in trgovci iz Furlanije, Karnije, Toskane in drugih delov Italije. Kakor pri Trstu je tudi pri Gorici ostal proces narodnostnega mešanja in priseljevanja od srednjega veka pa do naših dni stalen, nam gotovo ne v korist.

Glavna luka stare Avstrije, »največje slovensko mesto«, največje mestno središče v Julijski Krajini je Trst. V smeri proti Trstu so se Slovenci naseljevali razmeroma počasi; šele pol tisočletja potem, ko je Slovenec že sedel na zgornjem Krasu, se je tržaško ozemlje s Trstom vred odprlo močnejši slovenski penetraciji. Posebno močan dotok slovenskega prebivalstva s Krasa, Kranjske in Vipavskega je doživel Trst od konca 14. stoletja dalje, ko je prišlo mesto pod tistega političnega gospodarja, ki mu je pripadal tedaj že večji del slovenske zemlje. Politični stiki s habsburškim zaledjem, močnejše gospodarske zveze z Istro, Krasom in Kranjsko so proti koncu srednjega veka pospeševali naseljevanje Slovencev v tržaškem mestu in njegovi bližnji okolici. Najgostejše so Slovenci naselili tako zvano zgornjo okolico, prodrli so pa polagoma tudi v spodnjo. Začel se je, posebno v zadnjih stoletjih srednjega veka, nam še iz polpretekle dobe znani proces: penetracija in absorbiranje slovenskega življa v mestu, obenem s čimdalje večjo afirmacijo slovenstva v ožji tržaški okolici.

Središče italijanstva ob Kvarneru je Reka. »Rika« se je pojavila v zgodovini prvič v 13. stoletju; prehajala je iz rok v roke, dokler je niso dokončno dobili v zadnji tretjini 15. stoletja Habsburžani v roke. Leta 1779. je bila Reka dodeljena Hrvatski in preko nje kroni sv. Štefana. Od revolucije 1848. pa do hrvatsko-ogrske nagodbe 1868. je bila pod neposredno hrvaško upravo; tedaj pa je bila s posebnim provizorijem kot »corpus separatum« dodeljena Pešti. Rapalska pogodba je ustvarila iz nje nezavisno državo s teritorijem 20 km² in s 50.000 prebivalci. Toda ta nezavisnost je bila le fiktivna, dejansko je zavladal na Reki d'Annunzio in z njim vplivi, ki so stremeli za »anšlusom«. Leta 1924. je prišlo končno do pogodbe z Jugoslavijo, ki je pristala na priključitev Reke k Italiji. (Se nadaljuje.)

NARODNOSTNO STANJE V JULIJSKI KRAJINI IN BENEŠKI SLOVENIJI V LETU 1921

OSKAR ŠAVLI

Na podlagi pogodbe, sklenjene med Italijo in državo SHS v Rapalu 12. novembra 1920., so bile od prejšnjih avstrijskih dežel priključene h kraljevini Italiji: Trst in okolica, Goriško-Gradiščansko s političnimi okraji Gorica, Gradišče, Sežana, Tolmin in Tržič, Istra po velikem delu, in sicer z okraji Koper, Lošinj, Pazin, Poreč in Volosko-Opatija, politični okraj Postojna, sodni okraj Idrija in sodni okraj Trbiž. Iz sodnega okraja Idrija je bila izločena občina Žiri in ni bila priklopljena k Italiji, nasprotno pa so mu bili dodeljeni oni deli občin Grčarevec, Planina in Logatec, ki so ostali v mejah Italije. Enako je bil povečan sodni okraj Trbiž za del občine Podkloster iz političnega okraja Radovljica. Anektirano ozemlje tvori eno samo politično in upravno enoto pod imenom »Venezia Giulia«, za kar se je med nami udomačil izraz Julijska krajina.

22. februarja 1924. je bil odobren dogovor med Italijo in kraljevino SHS glede priključitve Reke k Italiji.

Po rapalski pogodbi so bili priključeni k Italiji tudi mesto Zadar in nekateri otoki Dalmacije, toda to ozemlje je bilo in je še danes politično in upravno ločeno od Julijske krajine.

Italijansko ljudsko štetje iz 1921. leta je zadnje italijansko štetje, ki je upoštevalo tudi narodnost oziroma bolje, tudi občevalni jezik italijanskih državljanov. Fašistični režim pozna namreč samo italijanske državljanke, pojma države in naroda sta skladna; tako se štetje tudi »poenostavlja« in »racionalizira«. Ni naša krivda, če se moramo pri presoji narodnostnih razmer v Julijski krajini omejiti na to štetje, saj naprej ne moremo posegati, ker nam zmanjka objektivne baze, na katero bi svojo presojo naslonili in bi jo z njo utemeljili. Tolaži nas dejstvo, da imajo enake težave vsi etnografi, ki stikajo po podobnih predelih fašističnih držav.

Italijanska statistika ni povsem zanesljiva:

Presojali bomo torej to statistiko s primerno kritiko, postavili ji bomo nasproti avstrijska predvojna štetja, predvsem iz 1910. leta, in tako bomo prišli do sinteze, do čim objektivnejše ponazoritve narodnostnega stanja v Julijski krajini.

Koliko Slovencev in Hrvatov je živelo na teritoriju današnje Julijske krajine po avstrijskem — na Reki madžarskem — štetju in koliko jih je še odkrilo italijansko? »Številke so nujni okvir razprav, ki operirajo s kvantitetami.«

Število Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini in Beneški Sloveniji po avstrijskem štetju iz leta 1910. (za Reko po madžarskem štetju) in po italijanskem štetju iz leta 1921.

Že primerjava med temi štetji nam odpre poučen in zanimiv pogled v predvojno avstrijsko in povojno italijansko metodo štetja, pokaže nam

Pokrajina	1910		1921			
	Število prebivalcev	Slovenci in Hrvati	Število prebivalcev	Slovenci	Hrvati	Slovenci in Hrvati
Videmska	86.000	39.000*	83.167	35.351	—	35.351
Goriška	209.061	157.007	200.707	144.331	—	144.331
Tržaška	313.375	106.218	325.940	72.070	34	72.104
Puljska	310.265	155.987	287.470	27.277	74.964	102.241
Reška	103.356	62.900	96.511	26.313	26.333	52.646
SKUPAJ	1.022.057	521.112	993.795	305.342	101.331	406.673

* Po italijanskem štetju iz l. 1911., ki je naštel 6.250 slovenskih družin, kar bi odgovarjalo gornjemu številu (skupaj s Kanalsko dolino).

posredno tudi razlike v razvoju posameznih predelov Julijske krajine. Na eni strani Videmska, Goriška, deloma Reška in Tržaška pokrajina brez Trsta, na drugi strani Puljska pokrajina. Torej sama po sebi se vsiljuje potreba razdeliti Julijsko krajino že na podlagi teh števil v več sektorjev: 1. predeli, ki so kompaktno poseljeni s Slovenci in Hrvati, ki jih je narodni preporod že zgodaj zajel in ki sploh nikoli niso bili narodno sporni; 2. predeli, kjer je bilo ljudstvo narodno nezavedno ali vsaj mlačno, ali kjer je gospodarski in politični pritisk onemogočil pravilno štetje; 3. večja mesta.

Prvi sektor je pretežno slovenski — zaradi enostavnosti in lažje primerjave bomo tudi nesporne hrvatske kraje obravnavali pri drugem sektorju — in se razprostira ob vsej današnji jugoslovansko-italijanski meji; na severu sega do Kanalske doline, na zapadu do Furlanske nižine in Beneške Slovenije, ki jo tudi v nekem oziru vključuje, saj je navzlic narodni nezavednosti beneških rojakov italijansko štetje v tem primeru precej objektivno; na jugu se dotakne prvih tržaških mestnih hiš, doseže na obeh straneh tržaškega mesta obalo, se pa v severni Istri pomakne v bližnje ozadje njenih obalnih mest.

Primorski Slovenci, ki jih je že zgodaj zajel narodni preporod, so bili in so še eden najzavednejših delov našega naroda. Skozi stoletja jih je družila z ostalimi rojaki skupna usoda, skozi stoletja so živeli z njimi eno življenje. Ob italijansko narodno telo mejijo v dolgem, ostro začrtanem pasu. Pojma občevalnega in materinega jezika se v tem sektorju povsem ujemata; v tem se strinjata kolikor toliko avstrijska in italijanska statistika; niti eni niti drugi ni mogoče odreči precejšnje objektivnosti. Slovenski element v posameznih občinah* je padel največ za nekaj procentov, je pa ostal navzlic temu skoraj v vseh primerih še vedno na zgornji meji celote. Edino večjo izjemo delata Postojna: l. 1910. — 99%, l. 1921. — 83% Slovencev in Tolmin: l. 1910. — 98%, l. 1921. — 91% Slovencev. Toda še v teh dveh primerih vzdrži italijanska statistika

* Po politično administrativni razdelitvi ob koncu 1936.

kritiko, saj sta Postojna in Tolmin važni lokalni in obmejni središči s številnim urbanskim prebivalstvom, tem »gibčnim elementom s ciganskimi instinkti«. V večji meri kakor ostale slovenske občine sta ti dve vsrkali romanski element, italijanske uradnike, trgovce in predvsem vojake.

Zares, ta sektor slovenske zemlje je povsem slovenski; tega italijanska statistika ne taji in tajiti ne more.

Toliko bolj zapleten, da, klasičen primer, kako etnografske meje ne bi smele potekati in kako se statistike ne bi smele voditi, pa nam kaže drugi, deloma tudi narodno nezavedni sektor: Kanalska dolina (v širšem pomenu besede), v nekem oziru Beneška Slovenija in večji del Istre, zlasti njen bivši beneški del. Preden se lotimo podrobne analize, pogledjmo kriterije, po katerih določamo narodno pripadnost.

Težko je v narodno mešanih predelih, to je v conah historične, toda nedovršene asimilacije in nedovršene nacionalne regeneracije, dati pojmu narodnosti vsebino in karakteristične značilnosti ter ga tako jasno opredeliti. V svetu sta se uveljavili v glavnem dve teoriji, subjektivna, ki so ji glavni činitelji duhovna skupnost in volja živeti skupno nacionalno življenje, in objektivna, ki skuša opredeliti narodno pripadnost z objektivnimi svojstvi, katerih prvo je jezikovna skupnost oziroma materin jezik. Zavest narodne pripadnosti je bolj ali manj mehanični produkt zgodovine, je odvisna potemtakem največ od dolgotrajne eksistence skupne države, pa tudi od kulturne višine njenega matičnega naroda. Zatorej se stare, danes meščanske države (prav ta drugi moment je objektivni nosilec subjektivnega kriterija) sklicujejo na subjektivne teorije, iz istih razlogov pa so seveda kulturno šibkejši, mlajši narodi in države pristaši objektivne teorije. Pristašem subjektivne teorije je plebiscit najboljše sredstvo za določanje narodnosti oziroma narodne pripadnosti, pristašem objektivne teorije pa zadostuje zanesljiva statistika o materinem jeziku prebivalstva, kajti po njihovem mnenju je odvisna ljudska volja od trenutnih okoliščin, je v jedru produkt historične asimilacije in je v napol prebujenih predelih vedno konservativna. Najdoslednejši pristaši subjektivne teorije so Francozi, na zapadnih mejah meje namreč ob nekulturno in neposeljeno »veliko lužo«. Večina ostalih evropskih držav jo pa priznava le za svoje vzhodne predele; zgovoren primer je Nemčija, ki si more lastiti Alzacijo in Loreno le na podlagi objektivnega kriterija, ki si pa na vzhodu prilašča velike kose »Kultur- und Volksboden«-a na podlagi subjektivne teorije. Najtežja borba med tema dvema teorijama se vodi predvsem ob narodnostnih mejah, kjer je v posameznih odsekih tujerodna asimilacija dosegla že visoko stopnjo in kjer so se napol asimilirani intelektualci in meščani naslanjali na gospodujoče tujerodce. Naš sektor Julijske krajine spada v to skupino! Kateri kriterij si bomo torej prisvojili? Povsod, kjer so že premagali meščansko lastnost narodne nestrupnosti, povsod je prodrlo objektivno načelo; to dokazujeta Švica in Sovjetska Rusija.

Če sedaj ta izvajanja uporabimo na avstrijskih predvojnih statistikah na teritoriju današnje Julijske krajine, spoznamo, da se nanje ne smemo preveč zanesti, da so gotovo tudi te izkrivljene zaradi neobjektivnega

kriterija občevalnega jezika, izkrivljene v našo škodo. Če se avstrijskih statistik vendarle poslužujemo za kontrolo italijanskega štetja, je to le izhod v sili, ker pač objektivnejših statistik nimamo. Zato lahko sklepamo, da je število Slovencev in Hrvatov, ki ga bomo na ta način iz našega sektorja iztisnili, prej, mnogo prej večje, nikoli pa manjše.

O Kanalski dolini in njenem etnografskem razvoju smo že govorili; spada prav za prav v koroški narodnostni kompleks, poleg Slovencev se pojavljajo namreč tudi Nemci. Štiri občine leže na tem spornem ozemlju: Pontabelj, Naborjet, Trbiž in Ravenca (Rezija). Zadnjo štejemo bolj upravičeno k beneško-slovenskemu predelu; po sami italijanski statistiki iz 1921. je stoodstotno slovenska občina! Drugače je z ostalimi tremi občinami. Po avstrijskem štetju l. 1910. je bilo v Pontablju 1284 prebivalcev, od teh 25% Slovencev, v Naborjetu 1625 prebivalcev, od teh 40% Slovencev in v Trbižu 5.705 prebivalcev, od teh 13% Slovencev. Italijani so našeli v Pontablju (brez italijanske Pontebbe) 1045 prebivalcev, od teh le še 7% Slovencev, v Naborjetu 1407 prebivalcev, od teh 38% Slovencev in v Trbižu pa 5772 prebivalcev, od teh 13% Slovencev. Pri Naborjetu in Trbižu se obe statistiki v glavnem ujemata in nimamo dokazov, da ne bi v precejšnji meri odgovarjali dejanskemu stanju; pač pa se pri Pontablju ne smemo kar tako vdati diktatu italijanskega štetja, ki je za okroglo 250 duš ali 11% navzkriž z avstrijskim. Avstrijski Nemci nam na svojih narodnostnih mejah gotovo niso odstopili niti kapljice italijanske, da ne rečem celo nemške krvi. Italijanske statistike v pontabeljskem primeru torej ne moremo priznati; na drugi strani pa jo je tudi težko ovreči z dokazi. Za objektivno presojo bi bil najboljši krajevni študij, a kakor v mnogih drugih primerih, tudi tukaj nimamo nič takega na uporabo. Vendar, če upoštevamo prirodni prirastek, se število Slovencev v Pontablju v l. 1921. ni moglo gibati daleč pod 25%.

Poglavje zase pa je Beneška Slovenija; najlaže bi jo še primerjali z našim Prekmurjem. Videli smo, kako tesno je bila povezana zgodovina te pokrajine z usodo romanskih sosedov v nižini, kar se je pokazalo prav drastično pri plebiscitu l. 1866., ko so se vsi beneški Slovenci razen enega izrekli za Italijo. Pri tem je seveda odločevala tudi ideja svobode in sovraštvo do konservativne Avstrije. Avstrija in Slovenci smo jim bili bolj tuji kot sosedni Furlani! Kako, da se beneški Slovenci v stoletjih beneškega gospodstva niso poromanili, kako, da so se skozi stoletja tako kompaktno ohranili? V veliki meri so temu »krivi«¹ prirodno-geografski činitelji, gorska lega izven območja večjega prometa in svetovnih dogajanj in s tem zvezana konservativnost gorjancev, pa tudi etnografska neagresivnost Furlanov. Takole pravi namreč A. Melik v svoji »Sloveniji«²: »Po stoletjih benečanskega gospodstva so prišli tamkajšnji Slovenci po ukinitvi republike in po zaključku napoleonske dobe pod Avstrijo za čas do l. 1866., ko se je pokrajina z Benečijo vred priključila novi Italiji. Sožitje z Romani, trajajoče stoletja, je imelo za posledico posebno etnopolitično stanje. Doba 1795—1866, ko so bili beneški Slovenci pod Avstrijo skupno z ostalimi Slovenci, je prinesla razmeroma malo narodne prebuje, pač ker so bili početki slovenskega narodnega preporoda takrat še slabotni. — Kljub temu se beneški Slovenci niso asimilirali tam, kjer

prebivajo kompaktno; ugodno je, da mejijo na Furlane, ki v etnopolitičnem pogledu nikakor niso bili agresivni. Vendar popolnoma stabilni odnošaji tudi tu niso. V obmejnih vaseh in občinah se opaža napredovanje Furlanov in oni Slovenci, ki se odseljujejo v bližnja mesta Čedad, Videm, Tarčent itd., se seveda romanizirajo. Gotovo je neugodno, da beneškoslovensko ozemlje ne tvori geografsko enotnega predela. Najbolj zaključeno je še Nadiško porečje, ki je hkrati najtrdnjše naslonjeno na slovensko Posočje. Zapadno odtod stoje slovenske vasi v razmeroma dolgem pasu po hribovju, zgoraj nad robom ravnine, tako da so navezane na različna upravna in gospodarska središča Furlanske nižine. Slično se Rezija, popolnoma slovenska gorska dolina, z vnanjim svetom veže najboljše po Belski dolini, kjer teče železnica. Drži pa jo osamljenost alpske doline in tradicionalna konservativnost gorjancev.«

L. 1901. so našeli Italijani na Beneškem Slovenskem 5.776 slovenskih družin ali okroglo 32.000 duš, l. 1911. 6250 slovenskih družin ali okroglo 38.000 duš; l. 1921. pa je našela zadnja italijanska statistika zopet 33.952 Slovencev. Prejkone se zaradi raznih krajevnih momentov štetja ne ujemajo popolnoma, vendar pa kažejo v glavnem tendenco stagnacije. Videti je, da je italijanska statistika precej objektivna in kolikor toliko sprejemljiva; tudi mi si jo bomo prisvojili.

Precej smo se morda mudili pri tem poglavju, vendar mislim, da smo se tudi tako le skromno oddolžili zapuščenemu in pozabljenemu koščku slovenske zemlje.

Meja med Slovenci in Romani na Goriškem je tako določno načrtana, da smemo govoriti kar o absolutni narodnostni meji, seveda z izjemo Gorice, ki jo pa obravnavamo v tretjem sektorju. Meja se začne in poteka med Mirnikom in Dolenjami, se od tukaj v loku vije proti Vipavi, se odkloni potem proti jugozapadu na Doberdob in nato zopet proti jugovzhodu na Devin. Med romanskim delom goriškega prebivalstva moramo ločiti Italijane od Furlanov, razlika, ki je tako jezikovna kot zgodovinska. Pravi Italijani živijo po večjih mestih in v tržiški okolici, kjer jim pravijo Bizjaki, ter v občinah Morosini, Belveder in Gradež; to so priseljenci in ne uralni romanski prebivalci.

Na tak potek slovenske narodnostne meje na goriškem zapadu je vplivala predvsem langobardska vojaška granica, ki je potekala od sotesk pri Pušiji vasi in Huminu na severu, preko Rtina in Nem na Čedad, odtod preko Fare pri Gradiški proti jugu tako, da je dosegla morje zapadno Devina, ob skrajnem severnem robu Jadranskega morja. Ta meja je postala odločilna za oblikovanje in potek slovenske zapadne meje. V političnem oziru je naše slovensko Primorje spadalo sicer pod Italijo, ali politična pripadnost na italjsko stran je bila preslaba, da bi mogla povzročiti premaknitev narodnostne meje med Alpami in morjem Slovincem v škodo.

Toliko bolj zamršeno, zapleteno in nejasno sliko nam pa nudi Istra, pravi mozaik z nacionalno zelo pestrim prebivalstvom. Slovenci, Hrvati, Italijani in celo Rumuni, poleg tega pa nikjer tako točno zarezanih narodnostnih meja kot na severu; zajedajo in zlivajo se ena v drugo. Pogled v zgodovino nam je razložil vzroke. Videli smo, kako se je raz-

vijala Istra ločeno od hrvatskega narodnega telesa, vključena deloma v beneški deloma v avstrijski državni sistem, videli smo tudi, da je narodni preporod zajel Istro zelo pozno, da se je siromašni in zaostali istrski kmet le polagoma prebujal. Šele dobro desetletje pred vojno so se začele razmere razvijati v korist Hrvatov, ne malo zaradi gospodarske osamosvojitve kmeta, razvoj, ki ga je vojna žal prekinila.

Seveda je treba v Istri še bolj kritično gledati ne samo na italijansko, temveč tudi na predvojno avstrijsko statistiko; obe sta nepopolni in neobjektivni, ker jima je kriterij za nacionalno pripadnost občevalni in ne materin jezik, kar prav posebej v Istri otežkoča pravilno presojo. Bolj kot kje se pokaže tukaj, da pride občevalni jezik kot kriterij za narodno pripadnost v poštev samo v narodno čistih in sklenjenih predelih, da pa v predelih z nacionalno in kulturno mešanim in različnim prebivalstvom tak kriterij odpove. Tako je romansko prebivalstvo primorskih mest relativno na visoki kulturni stopnji, saj gotovo nadkriljuje v tem oziru preprostega slovenskega in hrvatskega kmeta in delavca.

Poglejmo, kaj pravi o tem Nemec N. Krebs, Tržačan po rojstvu in dober poznavalec tamošnjih razmer! Takole govori l. 1907. v svoji monografiji »Die Halbinsel Istrien«: In dem nationalen Kampf, der auch während der Volkszählung nicht schweigt, unterstützt die Italiener ihre wirtschaftliche Überlegenheit und der Umstand, dass die meisten Slaven italienisch verstehen... Kein Wunder, dass besonders die älteren Volkszählungen viele und grobe Fehler aufweisen; aber der von italienischer Seite gerne vorgebrachte Vorwurf, Österreich schwinde in den statistischen Ergebnissen zugunsten der Slaven, lässt sich nicht aufrecht erhalten. Die Verkehrssprache auf den Märkten ist bei weitem noch nicht die des Wohnhauses. Stichproben, die wir dort und da gemacht haben, haben uns eher gezeigt, dass eine sorgfältigere Zählung die Zahl der Italiener etwas vermindern dürfte. So haben wir auch die Ergebnisse der letzten Volkszählungen als nicht absolut Unveränderliches zu betrachten.«

V Istri, »bei der geringeren Bildung der Bevölkerung ist den Ortsvorstehern einiger Einfluss gesichert und tatsächlich ändert sich die Zuverlässigkeit von Gemeinde zu Gemeinde.« Kot povsod, vlada seveda tudi v istrskih občinah gospodarsko in kulturno močnejši, v našem primeru torej v mnogih slučajih Italijani!

Vsa ta dejstva in vse, kar iz njih sledi, združi Krebs v sintezo: »Die Slaven gewinnen an Raum, aber nicht an Zahl; die kulturell höher stehende Nation behält und vermehrt in den wirtschaftlich wichtigeren Landesstrecken ihre Stellung.«

Tudi R. Michels pravi med drugim: »Bei den absoluten Fehlen jeder ethnischen oder auch nur geografischen Scheidung zwischen Italienertum und Slaventum in jenen Provinzen (Istra in goriška pokrajina; op. p.) und der Tatsache, dass, während die Italiener fast nirgends in die kompakte slavische Landbevölkerung eingedrungen waren, die damaligen (pred vojno; op. p.) italienischen Städte ihrerseits fast überall starke slavische Minoritäten aufwiesen...«

Sedaj še nekaj naših primerov, ki bodo podkrepili zgornja izvajanja in jih še potencirali: Leta 1900. je naštela Avstrija v vasi Krmedu

(občina Bale pri Rovinju) 257 Hrvatov in 3 Italijane, deset let pozneje pa le še 6 Hrvatov, zato pa kar 296 Italijanov. Občina Kanfanar (vzhodno od Rovinja): l. 1890. — 91%, l. 1900. — 93% in l. 1910. — 76% Hrvatov; občina Veliki Lošinj (na istoimenskem otoku): l. 1890. — 55%, l. 1900. — 71% in l. 1910. — 48% Hrvatov.

Še večje skoke dela italijanska statistika. Nekaj primerov! Cres (na istoimenskem otoku): l. 1890. — 72%, l. 1900. — 73%, l. 1910. — 70% in leta 1921. — 42%; Kanfanar (v istem vrstnem redu): 91%, 93%, 76% in 5%; Pazin (v srednji Istri): 90%, 94%, 90% in 51%; Svet Vinčenat (v južni Istri): 83%, 81%, 80% in 17%! Končno za zaključek še Mošćenice (južno od Lovrana): 94%, 95%, 100% in 1%! In pri tem je padlo absolutno število prebivalstva le v občinah Cres in Kanfanar za 12% oziroma 19%, kar pa bi tudi ne opravičevalo takega padca, v ostalih občinah pa je ostalo število prebivalstva konstantno!

Vse bomo razumeli le, če si priključimo v spomin, kar smo že v prejšnjih vrstah omenili, namreč razliko med občevalnim in materinim jezikom v nacionalno mešanih in nezavednih predelih. Chronista Santiacus pravi v razpravi »Slovenci v Italiji«, da so naši ljudje pri štetju leta 1921. pač sami izpolnili rodbinske pole, jezikovne podatke pa da so uradniki sami zapisovali v posebne pole, ki jih stranki niso bili dolžni ne pokazati ne predložiti v podpis! Te »jezikovne« pole pa so izpolnjevali samo za tiste družine, ki so rabile drug občevalni jezik — ne italijanskega! Vprašanja-rubrike so bile: 1. Kateri neitalijanski jezik rabi družina? 2. Koliko članov družine ga govori? 3. Koliko članov družine zadostno obvlada italijanski jezik ali kako italijansko narečje? Vprašanja so bila tako postavljena, da so pod 2. in 3. po možnosti naše ljudi zavedla.

Začnimo zopet s slovenskimi predeli v Istri!

Pri obmorskih mestih v južnem delu Tržaškega zaliva je vplivalo na narodnostne razmere prav posebno dejstvo, da se ta mesta po svoji gospodarski funkciji razlikujejo od onih v zaledju. Podobno kot v Dalmaciji, se je bavilo tudi tukaj prebivalstvo z neurbanskimi poklici: ribiči, pomorci, vrtnarji, vinogradniki in poljedelci, ki so imeli v okolici svoja posestva, katera so obdelovali deloma sami, deloma pa s koloni. S trgovino, obrtjo, javno službo in drugimi mestnimi poklici se je bavil le manjši del meščanov. Prebivalstvo teh mest se torej ni preseljevalo, rodovi niso tako hitro izumirali in zato tudi ni bilo kaj prida doseljevanja od drugod ali s kmetov, zlasti še, ko se je po propadu jadrništva in s pričetkom železnic pričela doba gospodarskega zastoja ali celo propadanja. Odkar se je Trst razvijal v veliko moderno lukco, se je njegova privlačnost razširila tudi na račun istrskih obmorskih mest in ves agrarni dotok se je obračal na Trst. Zato je bil slovenski dotok v Milje, Koper, Izolo in Piran neznaten, saj je bilo tu urbanizacije jako malo in mesta so mogla ohraniti svoj romanski značaj na zunaj in na znotraj. Mestni vpliv na slovensko okolico je segal tako daleč kot posestno območje meščanov; le kopališki kraj Portorose je privabljal nekaj doseljencev.

Po vsem tem je razumljivo, da število Slovencev v navedenih štirih mestih in tudi občinah ne more biti veliko; in res, tako po italijanski

kot po avstrijski statistiki tvorimo le majhen del prebivalstva. Vendar velja to neugodno razmerje predvsem za mesta, kajti izvzeti moramo vsaj njihovo širšo okolico, zlasti njihovo kontinentalno ozadje. Tako sta imeli v občini Milje katastrski občini Plavije in Škofije slovensko večino, 640 : 143 oziroma 1042 : 580, katastralna občina Monti pa močno slovensko manjšino, 548 : 800; tukaj segamo Slovenci prav do obale. V občini Koper sta imeli katastralni občini Rižana in Pobegi slovensko večino, 329 : 247 oziroma 910 : 151. Tudi v občini Izola sta imeli ostali dve katastralni občini Korte in Izola Okolica veliko slovensko večino, 820 : 5 oziroma 1237 : 296; vsa okolica je bila potemtakem pretežno slovenska! Ugodne narodnostne razmere so bile v občini Piran, kjer so imele katastralne občine Padena, Sveti Peter in Nova vas slovansko večino, 343 : 1 oziroma 448 : 22 oziroma 251 : 0.

Izjemo, ki spada prav za prav v hrvatsko sfero, pa si je privoščilo Šmarje v koprskem zaledju. Število Slovencev v tej občini naj bi se gibalo: l. 1890. — 99%, l. 1900. — 74%, l. 1910. — 84%, toda leta 1921. le še 47%. Teh 47% je očitno iz trte zviti, saj nobena med podobnimi ali pa še bolj ogroženimi občinami v bližini ne kaže nazadovanja. Ker se tudi absolutno število prebivalstva ni izpremenilo, nam glede na ostale občine ne preostane drugega, kakor vztrajati pri zadnji avstrijski statistiki. Torej je imela občina Šmarje v letu 1921. $\frac{4}{5}$ slovenskih občanov. (Se nadaljuje.)

DVORIŠČE

LOJZE ZUPANC

Ko se je bila Bojtevka vselila na dvorišče, je imela že tri nezakonske otroke. Stanovalci z dvorišča je niso prej prav nič poznali, zato so kmalu začeli ugibati, kaj naj bi bil njen mož, da ga ni nikoli videti. Nekaj časa se je smejala tem ugibanjem, ko pa ji je bilo tega dosti, jim je kar sama povedala:

»Še tega se manjka, da bi se samo enemu obesila na vrat. Prav lačna sem dedcev! Kadar si ga zaželim, ga imam.«

Le gospodu Mihelitschu ta morala ni šla prav v glavo. Nekoč mu je kar ušlo:

»Alston, kar se dedcev tiče, vam že rad verjamem, ljuba gospa. Ja, sapralot, kaj pa tile? Ali ste jih ob Ljubljanci ulovili?«

»Pamži!« je plosnila dlan ob dlan. »Vsak ima svojega očeta, če ste že tako radovedni.«

Gospod Mihelitsch se je obrnil in počasi odstopicljajal proti svoji sobici. Ko je bil že toliko oddaljen od Bojtevke, da ga ni mogla več slišati, je glasno pljunil: »Tfej!«

S »pamži« je bila pa stvar takale:

Bojtevki je bilo že nekaj čez trideset let, ko se je bila naveličala »za prazno figo« polegati danes pri tem, jutri pri onem. Kar na lepem si je spredla svoj poseben načrt, ki naj bi njene bodoče »pamže«

NARODNOSTNO STANJE V JULIJSKI KRAJINI IN BENEŠKI SLOVENIJI V LETU 1921

OSKAR ŠAVLI

S tem smo absolvirali »italijansko Slovenijo« — seveda razen Trsta in Gorice —, kajti ob Dragonji mejimo oziroma prehajamo v Hrvate. Da ne bo nepotrebnih zamer, bomo že spočetka ugotovili, da je italijanska statistična bilanca v teh predelih za Italijane zelo aktivna, kar preveč aktivna, da bi ne bila za Hrvate preveč pasivna. Počedili jo bomo torej z avstrijsko krtačo, kajti le tako se bo pokazala v svoji pozitivni krasoti. S to metodo smo se v malem sicer že sprijaznili, toda sedaj se je bomo poslužili v večjem obsegu.

Katere so te nesrečne občine? Oglejmo si jih obenem z njihovimi grehi, in sicer najprej zapadno stran bolnikovega telesa. Umag: l. 1890. — 1%, l. 1900. — 1%, l. 1910. — 5% in l. 1921. — 0% Hrvatov; Buje (v istem vrstnem redu): 2%, 2%, 8% in 0%; Grožnjan: 8%, 3%, 27% in 10%; Vižinada: 15%, 24%, 39% in 7%; Poreč: 40%, 27%, 31% in 24%; Kanfanar: 91%, 93%, 76% in 5%; Svet Vinčenat: 83%, 81%, 80% in 17%.

Sledi zlata sredina, ki pa se že leta 1921. ni obnesla. Buzet: 98%, 94%, 96% in 78%; Roč: 85%, 86%, 83% in 55%; Boljun: 99%, 98%, 99% in 86%; Sušnjevica: 75%, 52%, 63% in 21%; Pazin: 90%, 94%, 90% in 51%; Žminj: 95%, 95%, 97% in 82%; Vižnjan: 59%, 35%, 51% in 29%.

Tudi vzhod in njegovi otoki niso bele vrane. Labin: 54%, 70%, 84% in 35%; Moščenice: 94%, 95%, 100% in 1%; Lovran: 95%, 70%, 67% in 53%; Cres: 72%, 73%, 70% in 42%; Osor: l. 1910. — 83% in l. 1921. — 63%; Nerezine: l. 1910. — 27% in l. 1921. — 12%; Mali Lošinj: 54%, 18%, 32% in 7%; Veliki Lošinj: 55%, 71%, 48% in 39%.

Iz teh števil ne odseva toliko vsebina, objektivno narodnostno stanje, kot oblika, metoda štetja. Ali naj se prepiramo za vsako občino posebej? Ne, preveč prostora bi požrlo, preveč dolgočasno bi bilo — in kar je glavno, preveč nepotrebnega dela bi si nakopali. Samo na Krebsa se spomnimo in na zgornje skoke, pa nas že mine volja, spuščati se v intimnejše razmerje z italijansko statistiko. Ker pa je že tako, nam preostane samo še eno, in sicer radikalna kura, prav ekstremne korekture ali — nemehanična aplikacija avstrijske statistike na leto 1921. S tem se bomo približali objektivnosti in Hrvatom. Več momentov govori tem popravkom v prid. Prvič je italijanski element, z izjemo zapadne obale, omejen le na urbana naselja (ali pa še na te ne), zaradi česar njegov prirodni prirastek ne dosega hrvatskega; drugič se je v Istri po l. 1910. narodni preporod razširil in poglobil; končno pa tudi obsežnejšega izseljevanja ni bilo, saj je ostalo število prebivalstva v Istri v glavnem na stari višini. Zakaj naj bi tudi prišlo v Istri do tolikšnega izseljevanja, ko pa se to niti na Goriškem, v vojni coni, ni pojavilo v večjem obsegu! Potemtakem gre za »popravljanje« avstrijskega štetja; s kako pravico, smo videli. Tako smo torej res upravičeni, opirati se na avstrijske statistike. Re-

zultate teh primerjav bomo objavili na koncu te razprave. Toda nekaj izjem si bomo že sedaj dovolili, zakaj za etnografsko sliko, za pravilno pojmovanje razlik v narodnostni strukturi nam je vseeno potrebnih nekaj manjših, pa karakterističnih pogledov v istrski narodnostni mozaik.

Že geografski in zgodovinski uvod nam je pokazal, da so bili pogoji za slovansko naselitev najugodnejši v notranji, južni in vzhodni Istri. Sem je hrvatski pastir najprej prodril in od tukaj se je romansko prebivalstvo najprej umaknilo v nižje predele. Hriboviti in sploh višji predeli so pomaknjeni na vzhod, in v skladu s tem je zavladal tukaj hrvaški element skoraj popolnoma; na zapadu so reke ustvarile nižinski pas, ki se vleče ob vsej zapadni istrski obali, in v skladu s tem se je tod romanski element najbolj ohranil.

Italijani na zapadu so skoncentrirani predvsem v mestih in njih okolici, zlasti ob obali, kjer močno prevladujejo. Le v srednji Istri segajo Hrvati bolj proti zapadu, prav do morske obale. Za ta hrvatski »rep« sta značilni občini Poreč in Vrsar; v zadnji živi po sami italijanski statistiki 2.878 ali 56% Hrvatov; od teh odpade po avstrijski statistiki iz l. 1910. na okolico 2.516 ali 77% Hrvatov.

V občinah severno in južno odtod italijanski element zopet močno prevladuje, in to ne samo v mestih, temveč večinoma tudi v njih bližnji in daljni okolici. Med Dragonjo in Mirno segajo Italijani tako globoko v Istro, da gledamo na ta predel kot na teritorijalno središče in izhodišče italijanstva v Istri. Prvenstvo pripada občinam Črni vrh, Novigrad, Buje in Umag; v prvi Hrvatov sploh ni, v drugi le 2%, pa tudi zadnji dve loči od ostalih le nekaj odstotkov. Nižina ob teh rekah se zajeda globoko v osrčje Istre, z njo pa tudi romanska kultura in romanski jezik.

V južnoistrskih občinah Rovinj, Bale, Vodnjan in Pulj se gibljejo Hrvati med 5% (Rovinj) in 44% (Vodnjan). Prvi dve, Rovinj in Bale, se vlečeta ob zapadni obali v podolžni smeri in ne segata globoko v notranjost; odtod velika premoč Italijanov, 5% oziroma 17%. Drugi dve, Vodnjan in Pulj, ležita na južnem koncu polotoka, vežeta zapadno in vzhodno obalo, zato se moč Hrvatov v njih tudi kaže v mnogo večji meri. V občini Vodnjan je bivalo l. 1910. 10.735 prebivalcev, od teh 4604 Hrvatov (in tudi nekaj Slovencev), po italijanski statistiki iz l. 1921. pa 10.536 prebivalcev, od teh 4590 Hrvatov. Ogromna večina teh Hrvatov je kmetov iz okolice, predvsem iz njenega vzhodnega dela. Kakor bomo videli pozneje, je v puljski občini podobno stanje.

Hrvatska pa je notranja Istra. Za ta predel so značilne občine Tinjan, Žminj, Barban in Boljun z nad 90% Hrvatov; pa tudi ostale občine se ponajbolj ponašajo z veliko hrvatsko večino.

Na slabšem so Hrvati v vzhodni Istri in na kvarnerskih otokih. Vendar ležijo na obali le štiri občine, kjer je romanstvo močnejše zastopano oziroma kjer celo prevladuje: Lovran, Volosko-Opatija, Reka in Sušnjeveca. Najzanimivejša je Sušnjeveca, v kateri prebivajo ali naj bi še prebivali Rumuni, ki so tukaj kot pastirji prodrli na skrajni zapadni konec dinarskega sistema. Avstrija jih je naštel l. 1900. 920, l. 1910. 788, italijanska statistika pa jih je odkrila l. 1921. kar 1644, pretirano število, četudi morda razumljivo. Kajti Rumuni so se že zelo pohrvatili

in mnogih med njimi ne moremo več šteti med Romane. Saj pravi tudi Krebs o njih: »Während aber diese Sprachinsel (Žejane, op. p.) in wenigen Jahren verschwunden sein dürfte, erhält sich besser die nationale Eigenart der Rumänen an der Arsa, wo man noch heute mitunter Gestalten findet, denen die romanische Abstammung unverkennbar aufgeprägt ist. Auch sie erliegen rasch der Kroatisierung.« Mnogo že po-hrvatenih je štela torej italijanska statistika med Rumune; z isto pravico bi mogli tudi mi šteti vse poitalijančence med Hrvate in Slovence! Dovolj objektivni bomo torej, če se zedinimo, da more biti okoli 900 Rumunov, kolikor jih je našela najbolj optimistična avstrijska statistika.

V Lovranu in okolici je živel l. 1910. 4191 prebivalcev, od teh 2823 ali 67% Hrvatov in Slovencev, l. 1921. pa po italijanski statistiki 3648 prebivalcev, med temi 1926 ali 53% Hrvatov in Slovencev. Tako zelo v Lovranu nismo padli; v najslabšem primeru, tudi glede na Opatijo, je bilo l. 1921. v Lovranu okoli 2200 ali 60% Hrvatov in Slovencev.

Kot Lovran je tudi Volosko-Opatija letoviški kraj. Današnjo občino sestavljajo bivše občine Volosko, Veprinac in Opatija ter del bivše občine Matulje. Veprinac in Matulje sta tudi po italijanski statistiki hrvatski občini. V bivši občini Opatiji je živel l. 1910. 6552 prebivalcev, od teh 2879 ali 44% Hrvatov in Slovencev, l. 1921. pa po italijanski statistiki 5062 prebivalcev, od teh 1959 ali 38% Hrvatov in Slovencev. Ali smemo verjeti italijanski statistiki? Res je absolutno število prebivalstva močno padlo, toda vprašati se moramo, ali in v kolikšni meri na račun Hrvatov; vsekakor moramo sprejeti italijansko statistiko s precejšnjo rezervo.

Več romanske krvi se pretaka po kvarnerskih otokih. L. 1921. sta imeli občini Nerezine in Mali Lošinj italijansko (74% oziroma 70%), občine Veliki Lošinj, Cres in Osor pa hrvatsko večino (50% oziroma 68% oziroma 71%). Lošinj, ki ima italijansko večino, je romanizirala novejša italijanska kolonizacija, Cres pa že Benetke. Da je italijansko prebivalstvo Lošinja iz novejših dobe, brez krajevnih preteklosti in italijanske tradicije, dokazuje tudi jezik Italijanov s Cresa, ki kaže v nasprotju z le-onim z Lošinja nekatere lokalne posebnosti iz beneške dobe.

V tretji in zadnji sektor spadajo večja mesta: Trst, Gorica, Pulj in Reka.

Trst se je razvijal v neprimerno hitrejšem tempu in večjem obsegu kot ostala primorska mesta; zato je tudi pritegnil nase ljudski dotok iz širšega področja. V to največjo avstrijsko lukso so se naseljevali Avstrijci iz vseh dežel bivše »domovine«, pa tudi »regnicoli«, Italijani iz kraljevine Italije. Vendar je bil najmočnejši dotok iz slovenskih in hrvatskih občin. L. 1910. je bilo na ozemlju tržaškega mesta pristojnih v Trstu sam 41.71%, v slovenske okraje 19.32%, v hrvatske in srbske 10.35%, v laške 7.47%, v druge avstroogrske dežele 5.7%, v inozemstvo (največ v Italijo) pa 15.45%. Toda dokler so se slovenski in hrvatski priseljenci poitalijančevali, je število Slovencev in Hrvatov v mestu nazadovalo absolutno in relativno. To potrjuje tudi Krebs, ko pravi: »Triests italienischer Volkstum wächst teils infolge rascher Assimilierung seitens slavischer Arbeiter...«. V zadnjem desetletju pred vojno pa je narodni preporod v silnem zamahu popolnoma prebudil Primorje, poitalijanče-

vanje se je ustavilo in število Slovencev in Hrvatov je naglo rastlo. In če vprašaš danes starejšega tržaškega emigranta, kako si predstavlja razvoj Trsta pod starimi pogoji, ti bo gotovo zatrdil, da nas je vojna spravila ob »prvo slovensko velemesto«.

L. 1910. je štel Trst po avstrijski statistiki 229.547 prebivalcev, od teh 59.319 ali 26% Slovencev, Hrvatov in Srbov. Na mesto v ožjem pomenu besede je odpadlo 160.993 prebivalcev, od teh 20.358 Slovencev in 2.171 Srbov in Hrvatov, skupaj 22.529 ali 14% Slovencev, Hrvatov in Srbov; na tržaška predmestja je odpadlo 59.547 prebivalcev, od teh 28.579 ali 48% Slovencev, na tržaško okolico (v okviru današnje občine) pa 8.970 prebivalcev, od teh 8.211 ali 91% Slovencev.

L. 1921. so našeli Italijani na istem teritoriju, torej na teritoriju današnje tržaške občine, 238.655 prebivalcev, od teh 26.451 ali 11% Slovencev (Hrvatov in Srbov pa tudi Nemcev italijanska statistika v Trstu ne pozna več). Na Trst in tržaška predmestja je odpadlo 228.583 prebivalcev, od teh 11.694 ali 5% Slovencev, na tržaško okolico pa 9.244 prebivalcev, od teh 5.659 ali 61% Slovencev. Po tej statistiki je prebivalo torej l. 1921. v Trstu in njegovih predmestjih 39.414, v tržaški okolici pa 2.552, skupaj 41.966 Slovencev manj kot l. 1910. Slovencev, Hrvatov in Srbov. Takega padca Slovencev v Trstu ni mogoče dokazati, čisto preprosto ni ne verjeten ne možen. Zoper govorijo prirodni prirastek našega življa v Trstu, nadalje močno priseljevanje iz slovenskih in hrvatskih krajev, predvsem pa dejstvo, da ves ta prirastek ni šel v izgubo, in to zaradi narodnega preporoda, njegove nadaljnje izgraditve in poglobitve. Še več, tudi avstrijske statistike ni vzeti dobesedno, kar smo sicer že v prejšnjih izvajanjih obširno utemeljili. Le en konkreten primer! L. 1910. so našeli v Trstu pri prvem popisu 36.208 Slovencev, pri »revizijskem« ponovnem popisu v dveh mestnih okrajih pa se je to številce povzpelo kar na 56.916 Slovencev. Občevalni jezik kot kriterij za narodno pripadnost nam tako prav v tržaškem primeru odkrije svoje slabe strani. Koliko narodno mlačnih, indiferentnih se je štelo med Italijane in koliko gospodarsko odvisnih se je priznalo k italijanstvu! Kar pa je najvažnejše, štetje so vršili organi mestne občine, ki je bila v rokah italijanskega meščanstva!

Glede na vsa ta dejstva se moramo vprašati, koliko Slovencev je živelo l. 1921. v Trstu. Koliko se jih je priselilo in koliko izselilo? Kateri sloji slovenskega prebivalstva so bili najbolj prizadeti pri izseljevanju? Nedvomno najbolj slovensko meščanstvo, slovenski uradniki, pa tudi slovenski trgovci, obrtniki in drugi urbanski poklici; ti zakoni splošno vedno veljajo in Trst v tem oziru ni bil izjema. Velik del tržaškega delavstva pa je bil slovenski, saj se je le-to rekrutiralo v glavnem iz priseljenih slovenskih in hrvatskih kmetov. Poleg tega pa so leta od 1918. do 1921. prekratka doba, da bi moglo priti do tolikšnih izprememb. Vendar pa je težko izreči končno sodbo o številu Slovencev v Trstu v l. 1921.; nekateri bodo cenili to število prenizko, drugi previsoko, kar je sicer razumljivo in opravičljivo, nikakor pa ne ustreza namenu te razprave. Mislim pa, da bomo vseeno dovolj objektivni, če števila Slovencev ne bomo potisnili preveč pod številko iz l. 1910.

Kaj pa Gorica?! Po italijanski statistiki iz l. 1910. je prebivalo na teritoriju današnje goriške občine 44.353 duš, od teh 21.706 Slovencev in Hrvatov (90) ali 49% vseh občanov; na mesto je odpadlo 30.955 prebivalcev, od teh 10.868 Slovencev in Hrvatov (12) ali 35% občanov, na okolico torej 13.398 prebivalcev, od teh 10.838 ali 81% Slovencev in Hrvatov. Italijani so l. 1921. našli v goriški občini 42.260 prebivalcev, od teh 17.388 ali 41% Slovencev; na mesto je odpadlo 28.154 prebivalcev, od teh 6.141 ali 22% Slovencev, na okolico torej 14.106 prebivalcev, od teh 11.247 ali 80% Slovencev. Torej se narodnostno stanje v podeželju ni izpremenilo, kot sicer tudi po drugih kmetskih občinah ne. Pač pa smo v mestu nazadovali kar za 13%. Vendar je italijansko statistiko bolj težko omajati, saj je med vojno izgubila Gorica tudi svoje slovensko prebivalstvo in se po vojni in preobratu mnogo Slovencev ni več vrnilo v stari kraj.

Na skrajnem južnem koncu istrskega polotoka, ob zapadni istrski obali, leži Pulj, največje vojno пристanišče stare Avstrije. L. 1910. so našli v tej občini 70.941 prebivalcev, od teh 16.431 Hrvatov in 3510 Slovencev; na mesto je odpadlo 58.562 prebivalcev, od teh 12.804 ali 22% Hrvatov in Slovencev (3293), na okolico torej 12.386 prebivalcev, od teh 7137 ali 58% Hrvatov in Slovencev (217). Italijani so našli l. 1921. na istem teritoriju 49.323 prebivalcev, od teh 7188 ali 15% Hrvatov.* Podeželje je večinoma agrarno, le da s precejšnjim odstotkom ribičev. Število hrvatskih kmetov in ribičev se do l. 1921. v najslabšem primeru ni povečalo, zmanjšalo se pa gotovo ni; torej smemo vztrajati pri okoli 7000 Hrvatih, kolikor so jih našli Avstrijci l. 1910. Od 12.386 Hrvatov in Slovencev, kolikor jih je živelo v mestu l. 1910., je služilo vojake 4491 duš. Če računamo, da v povojnem Pulju ni bilo slovenskih in hrvatskih vojakov, ostane še vedno okoli 8000 Hrvatov in Slovencev, večinoma delavcev v vojni luki, kot se spodobi za pripadnike nižje rase. »Višja civilna in vojaška gospodstva« je bila nekoč po večini seveda nemška, saj si drugače 9.500 Nemcev v Pulju ne moremo in niti ne smemo predstavljati. Po vsem tem je živelo l. 1921. v Pulju najmanj 5000 Hrvatov in Slovencev, skupaj z okolico torej najmanj 13.000 ali 20% Hrvatov in Slovencev.

Središče italijanstva ob Kvarneru je Reka. Do »nagodbe« so bili Hrvati na Reki dominanten element. Z Madžari pa se je začelo veliko priseljevanje Italijanov oziroma poitalijančevanje Hrvatov. Tako ni čudno, da je število Italijanov na Reki skokoma rastlo, število Hrvatov pa skoraj stagniralo — seveda tudi s pomočjo madžarske statistike. Za režim na Reki je značilno, da 15.000 uradno priznanih Hrvatov in Slovencev ni imelo na občini niti enega predstavnika, 6000 Madžarov pa kar dvanajst. Rezultanta teh dejstev je spodnja statistika:

l. 1851. —	691	Italijanov,	11.581	Hrvatov in	Slovencev
l. 1880. —	9.237	«	, 11.227	«	«
l. 1900. —	17.305	«	, 15.469	«	«
l. 1910. —	24.212	«	, 15.688	«	«

* Vse te številke skupaj z občino Brioni, ki je štela l. 1921. 360 prebivalcev.

Torej Hrvati in Slovenci zadnjih trideset let pred vojno skorajda niso napredovali! Spričo velikega razvoja Reke prav v teh letih je taka stagnacija nemogoča, zlasti če pomislimo, da leži Reka sredi sklenjenega hrvatskega ozemlja s hrvatskim in slovenskim ozadjem. Poleg tega tudi gospodarski moment ni šel nam v škodo! L. 1918. je bilo na Reki od 102 veletrgovin 62 v hrvatskih oziroma slovenskih rokah, 15 v nemških, 19 v madžarskih in le 16 v italijanskih. Tudi v reških bankah je prevladoval l. 1918. hrvatski kapital, kajti na italijanske banke je odpadlo okoli 3.5 milijona kron, na madžarske okoli 47.5 milijona kron, na hrvatske pa kar okoli 96 milijonov kron kapitala. Na morju so prevladovali Madžari, toda Hrvati so bili daleč pred Italijani, saj je od 227.674 ton bruto tonaže reških paroplovnih družb odpadlo na madžarske družbe 150.193 ton ali 66%, na hrvatske 62.825 ton ali 27.6%, na italijanske pa samo 14.656 ton ali 6.4%. Ekonomskega pritiska torej v glavnem ni bilo, tem večji pa je bil politični. Saj si to ekonomsko premoč razlagamo prav iz dejstva, da Hrvati in Slovenci na Reki niso mogli do državnih služb. Uradnikov Hrvatov in Slovencev potemtakem na Reki ni bilo, moment, ki govori pri določevanju povojnega narodnostnega stanja nam v prid, kajti ostali poklici izseljevanju niso tako podvrženi.

Torej je moralo biti l. 1910. število Hrvatov in Slovencev na Reki mnogo večje kot ga priznava madžarska statistika. Sicer pa jo živo obsoja primer Sušaka, reškega predmestja, kjer pa Madžari niso vladali; l. 1910. je imel Sušak 13.214 prebivalcev, od teh 12.524 Hrvatov in samo 690 Italijanov!

Italijani so našeli 1. januarja 1925. na Reki po državni pripadnosti:

Italijanov	32.415
Jugoslovanov	10.353 (ali 23%)
Madžarov	1.397
Nemcev*	655
Čehoslovakov	591
Rumunov	148
Poljakov	104
drugih	194
Skupaj	45.857

Italijanski »Consiglio nazionale« je izvedel l. 1918. svoje štetje, ki je našlo:

Italijanov	28.911	(62,5%)
Hrvatov	9.092	} (23,6%)
Slovencev	1.674	
Srbov	161	
Madžarov	4.431	(9,6%)
Nemcev	1.616	(3,5%)
drugih	379	(0,8%)
Skupaj	46.264	(100,0%)

* Kot nemški državljani so označeni Avstrijci in Nemci.

V obeh primerih bi se gibalo število Slovencev in Hrvatov na Reki okoli 23%. Toda iz prejšnjih izvajanj smo spoznali, da niti madžarske predvojne statistike niso objektivne, kaj šele povojne italijanske. Potemtakem smo upravičeni vztrajati vsaj pri madžarski statistiki iz l. 1910.

Koliko Slovencev in Hrvatov je živelo torej l. 1921. v Julijski krajini in Beneški Sloveniji? Odgovor nam morejo dati le avstrijske in italijanske statistike, na Reki tudi madžarske; le-teh pa ne smemo uporabljati mehanično, kajti le ob upoštevanju vseh številnih in tako različnih momentov, ki smo jih v tej razpravi srečavali, bomo dobili sintezo, ki nam jo predstavlja spodnja statistika (gl. tudi priloženo tabelo).

Pokrajina	1910			1921				
	Skupaj	Slovenci in Hrvat	%	Skupaj	Slovenci in Hrvat	%	Rektificirano po podatkih avstrijskih šteti	%
Videmska	86.000*	39.000	45	83.167	35.331	43	35.518	43
Goriška	209.061	157.007	75	200.707	144.331	72	144.331	72
Tržaška	313.375	106.218	34	325.940	72.104	22	105.299	32
Puljska	310.265	155.987	50	287.470	102.241	36	140.520	49
Reška	103.356	62.900	61	96.511	52.646	55	61.452	64
Skupaj	1.022.057	521.112	51	993.795	406.653	41	487.120	49

* Najverjetnejše število (šteli so večinoma družine).

Literatura: 1. Dr. Norbert Krebs: »Die Halbinsel Istrien«. Leipzig 1907. — 2. Dr. Milko Kos: »Historični razvoj slovenskih narodnostnih meja«. Naši obmejni problemi. Ljubljana 1936. — 3. M. Kos: »Zgodovina Slovencev«. Ljubljana 1933. — 4. Anton Melik: »Slovenija«, I., 2. zv. Ljubljana 1936. — 5. Anton Melik: »Meja med Balkanskim Polotokom in evropskim trupom«. Glasnik geografskog društva XIV. Beograd 1928. — 6. Chronista Sontiacus: »Slovenci v Italiji«. Ljubljana 1928. — 7. Luč, poljudnoznanstveni zbornik I. do IX. Trst 1927—1933. — 8. J. Mačkovšek: »Statistika Slovencev«. Slovanski svet. Ljubljana 1911. — 9. Jadranski koledar. Zagreb 1936—1937. — 10. Ing. Ršk: »Narodnosti na Rijeci i njihovo ekonomsko stanje«. Jugoslovenska njiva I. Zagreb 1919. — 11. Ing. Ršk: »Pomorstvo i bankarstvo na Rijeci prema narodnostima«. Jugoslovenska njiva VI. Zagreb 1919. — 12. Dr. Dgč: »Čija je Istra«. Jugoslovenska njiva. Zagreb 1919. — 13. Dr. Ivo Rubić: »Naša meja prema Italiji«. Split 1926. — 14. Dr. Lavo Čermelj: »Life-and-death struggle of a national minority«. Ljubljana 1936. — 15. Spezial-Ortsrepertorien der im österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder (V.—VII.: Kärnten, Krain, Österreichisch-Illyrisches Küstenland): a) Auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1880 (Wien 1882). b) Auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1890 (Wien 1893). c) Gemeindelexikon der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder (V.—VII.: Kärnten, Krain, Österreichisch-Illyrisches Küstenland), auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1900. Wien 1905. d) Spezial-ortrepertorium der österreichischen Länder (V.—VII.: Kärnten, Krain, Österreichisch-Illyrisches Küstenland), auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dez. 1910. Wien 1917—1919. — 16. A Magyar Statisztikai Közlemények, uj sorozat, 42 kötet. Budapest 1912. — 17. S. Rutar: »Beneška Slovenija«.

Ljubljana 1899. — 18. R. Michels: »Italien von heute«. Leipzig-Zürich 1930. — 19. R. Orel: »Narodnostno stanje beneških Slovencev sedaj in nekdanje«. Koledar Družbe sv. Cirila in Metoda. Ljubljana 1914. — 20. Dr. L. Hauptmann: »Italija i Srednja Evropa«. Split 1928. — 21. Otto Lehmann: »Zur historisch-politischen Geografie von Österreich und Ungarn«. Mitteilungen Geogr. Ges. 4. Wien 1919. — 22. H. Hochholzer: »Kulturgeografische Grundzüge des Julischen Kulturbereichs«. Zeitschr. Ges. Erd. zu Berlin 9/10. Berlin 1931. — 23. Nikola Žic: »Istra« II. Zagreb 1937. — 24. Josef März: »Die Adriafrage«. Berlin-Grünwald 1933. — 25. Dr. Lavo Čermelj: »Slovenci in Hrvatje pod Italijo«. Ljubljana 1938.

SLOVENSKA UMETNOSTNA AKADEMIJA

K. DOBIDA

Misli ob ustanavljanju.

Zastopniki umetniških organizacij iz vseh treh umetniških središč, iz Ljubljane, Zagreba in Beograda, ki so konec marca zborovali v Ljubljani, so sprejeli vrsto sklepov in zahtev. Med njimi je bila doslej prvič javno v določni obliki izrečena zahteva, ki je že dolgo časa bila predmet skritih želja in nejasnih upov, namreč zahteva po ustanovitvi umetnostne akademije v Ljubljani, ki naj bi bila popolnoma enakopravna akademija v Zagrebu in Beogradu. Na zborovanju smo izvedeli, da se je že ustanovil poseben kuratorij za izvedbo prvih priprav, ki naj omogočijo ustanovitev ljubljanske akademije.

O potrebnosti umetnostne visoke šole v Ljubljani je poročal na zborovanju akad. slikar Fran Tratnik. Naglašal je, da je ljubljansko Društvo slovenskih likovnih umetnikov že izdelalo načrt za organizacijo akademije in ga predložilo vladi. Na povabilo prosvetnega ministrstva, naj se zbere potrebna sredstva in podatki, ki bodo omogočili konkretne priprave za ustanovitev te visoke šole, je bil ustanovljen kuratorij za pripravljalna dela. Ta samostojni odbor je sklenil zaenkrat ustanoviti začasno umetniško šolo, ki naj bo uvod bodoči akademiji. Banovina in mestna občina sta že obljubili varno podporo.

Poročevalec je nato naglašal, da je že v zgodovini dokazana tradicija slovenskega umetnostnega šolstva. Skušal je utemeljiti te navedbe z delovanjem Accademie operosorum in z delavniškimi šolami Herrleina, Metzingerja, družine Layerjev, potem z Langusovo in Wolfovo delavnico ter končno z Ažbetovo zasebno akademijo v Monakovem. Posamezni Slovenci so bili v prejšnjih stoletjih umetniški vzgojitelji na visokih šolah v tujini, tako Janša in Kavčič na Dunaju, deloma tudi brata Šubica. V Sloveniji so po poročevalčevem mnenju izpolnjeni vsi pogoji za uspešno delovanje take akademije: imamo Narodno galerijo, kateri se pridruži menda že prav kmalu Moderna galerija, umetnostno zgodovinski institut na univerzi in Umetnostno zgodovinsko društvo. Zato je jasno, da ni mogoče prepustiti nadaljnje vzgoje umetniškega naraščaja slučaju. »Zgodovina vseh dob izpričuje, da nosi pravo podobo narodove kulture le ona umetnost, ki je nastala samoraslo, v narodu svojstvenem izrazu, ne pa pod vplivom tujih šol. — Čim manjši je narod, tem večja